

İlmî Tefsir Açısından Kuşeyrî'nin Letâ'ifü'l-Işârât'ı

Kuşeyrî's Letâ'ifü'l-Işârât in terms of Scientific Exegesis

Enver BAYRAM

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir ABD
Email: enver.bayram@gop.edu.tr Orcid 0000 0001 7624 4528

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	20 Aralık / December 2022
Kabul Tarihi – Date Accepted	20 Mart / March 2022
Yayın Tarihi – Date Published	23 Mart / March 2022
Yayın Sezonu	Mart
Pub Date Season	March

Atıf / Cite as: Bayram, E. (2022), İlmî Tefsir Açısından Kuşeyrî'nin Letâ'ifü'l-Işârât'ı/Kuşeyrî's Letâ'ifü'l-Işârât in terms of Scientific Exegesis. Turkish Academic Research Review, 7 (1), 241-262. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/68995/1038744>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

İlmî Tefsir Açısından Kuşeyrî'nin Letâ'ifu'l-işârât'ı

Enver BAYRAM

Öz

Bu makalede, Kuşeyrî'nin tefsiri *Letâ'ifu'l-işârât*'ın ne ölçüde ilmî tefsir niteliklerini yansıttığı konu edilmektedir. Öyle ki klasik dönem müfessirleri kevnî/kozmolojik ayetlerin tefsirine sınırlı şekilde yer verirken sonraki dönem müfessirleri ilmî tefsire daha geniş yer ayırmışlardır. Kur'an'ın anlaşılıp yorumlanması amacıyla birçok tefsir ekolü ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de ilmî tefsir ekolüdür. İlmî tefsir, Kur'an'da geçen kevnî/kozmolojik ayetleri konu almakta, söz konusu ayetleri çağın ilmî verileri doğrultusunda yorumlamaktadır. Kevnî/kozmolojik ayetler ise, kâinatın/evrenin yaratılışına ve işleyişine atıfta bulunan ayetler grubudur. Aynı zamanda bunlar Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden ayetlerdir. Bu nedenle müfessirler söz konusu ayetleri çeşitli şekillerde yorumlamışlar ve bu hususta bir sonuca varmaya çalışmışlardır. Bu müfessirlerden biri de Abdülkerim Kuşeyrî'dir. Sûfi bir müfessir olan Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât* adlı tefsirinde kevnî/kozmolojik ayetleri önce zahirî, daha sonra da işârî tarzda yorumlamıştır. Bunun yanında onun, kevnî/kozmolojik ayetleri zahirî tarzda yorumlaması ilmî tefsir anlayışına uygun bir yorumlamadır. Öte yandan söz konusu ayetleri işârî anlamda yorumlaması ise işârî tefsir tarzını yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Kuşeyrî'nin *Letâ'ifu'l-işârât* adlı tefsiri ne ölçüde ilmî tefsir olma vasfını yansıtmaktadır? Kevnî/kozmolojik ayetler bu tefsirde nasıl ve hangi metotla yorumlanmıştır? Kevnî/kozmolojik ayetlerin yorumunda zahirî mana mı işârî mana mı ön plana çıkmalıdır? gibi sorulara cevap aramak amaçlanmıştır. Bu bağlamda ilk önce Kuşeyrî'nin hayatı, eserleri ve kısaca tefsirdeki metodu ele alınmıştır. Akabinde ilmî tefsirin tanımına, mahiyetine ve gelişimine değinilmiştir. Son olarak da gökyüzünün, yeryüzünün, gök cisimlerinin, yağmurun, rüzgârın, dağların, gece ve gündüzün yaratılışı ve işleyişi gibi kevnî/kozmolojik konular Kuşeyrî tefsiri özelinde ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kuşeyrî, İlmî tefsir, *Letâ'ifu'l-işârât*, Gökyüzü.

Kuşeyrî's Letâ'ifu'l-işârât in terms of Scientific Exegesis

Abstract

In this article, it is discussed to what extent Kuseyri's tafsir *Letâ'ifu'l-işârât* reflects the qualities of scientific tafsir. So much so that while the commentators of the classical period gave a limited place to the interpretation of the kevnî/cosmological verses, the commentators of the later period gave a wider place to the scientific commentary. Many schools of tafsir have emerged in order to understand and interpret the Qur'an. One of them is the school of scientific tafsir. Scientific tafsir deals with the cosmological verses in the Qur'an and interprets the verses in question in line with the scientific data of the age. Cosmological verses, on the other hand, are a group of verses that refer to the creation and functioning of the universe. At the same time, these are the verses pointing to the existence and oneness of Allah. For this reason,

commentators have interpreted the verses in question in various ways and have tried to reach a conclusion on this issue. One of these commentators is Abdülkerim Kuşeyrî. Kuseyri, who is a Sufi commentator, interpreted the cosmological verses firstly in an extrinsic and then in an ishari style in his tafsir Letâ'ifu'l-işârât. In addition, his literal interpretation of the cosmological verses is an interpretation in accordance with the understanding of scientific tafsir. On the other hand, his interpretation of the aforementioned verses in the ishari sense reflects the ishari interpretation style. Therefore, in this study, to what extent does Kuseyri's tafsir Letâ'ifu'l-işârât reflect its qualification as a scholarly tafsir? How and with what method are the cosmological verses interpreted in this commentary? In the interpretation of the cosmological verses, should the apparent meaning or the ishari meaning come to the fore? It is aimed to answer questions such as. In this context, first of all, Kuşeyrî's life, works and briefly his method in tafsir are discussed. Afterwards, the definition, nature and development of scientific tafsir are mentioned. Finally, the phenomenal/cosmological issues such as the creation and functioning of the sky, earth, celestial bodies, rain, wind, mountains, night and day have been handled and examined in the Kuseyri exegesis.

Keywords: Tafsir, Kuseyri, Scientific tafsir, Letâ'ifu'l-işârât, Sky.

Structured Abstract

Kuseyri; He is a scholar with extensive knowledge in science branches such as tafsir, hadith, mysticism, fiqh, kalam, grammar, lexicon and literature. Despite having a deep knowledge in many sciences, Kuseyri came to the fore with his sufi identity and wrote many works in the field of Islamic sciences. His major works are: er-Risâle, et-Tahbîr fi't-tezkîr, Tertîbü's-sülûk fi' tarîki'llâh, et-Tafsîrû'l-kebîr (et-Teysîr fi' 'ilmi't-tafsîr), Letâ'ifu'l-işârât, Nahvü'l-kulûb, Şikhayat Ehli's-sunne bi-ḥikḥayati mâ nâlehum mine'l-mihne, el-Lüma' fi'l-i'tikâd, al-Fusûl fi'l-uşûl, Kitâbü'l-Mi'râc. One of Kuseyri's most famous works is Letâ'ifu'l-işârât. Letâ'ifu'l-işârât is a tafsir written in ishari style.

Kuseyri, who has a say in the science of Sufism and theology, deals with the theological issues he mentioned in his commentary, in general, in line with the views of the Ash'ari sect, to which he is a follower. Besides, he did not refrain from interpreting the verses of judgment. He first refers to the apparent meaning of the verses he interprets, and then turns to the ishari meaning. Sometimes it suffices with the apparent meaning, and sometimes it directly precedes the ishari meaning. One of the verse groups that Kuseyri handled and interpreted with this method is cosmological verses. In this respect, Kuseyri dealt with and examined the subjects that fall into the field of scientific exegesis, such as the creation of the earth and sky, the succession of night and day, the function of the wind, the formation of rain, and the purpose of the creation of the mountains. The aim of our study is Kuseyri's approach to cosmological verses, how the verses in question are interpreted in terms of outward and spiritual aspects and how much Letâ'ifu'l-işârât reflects its feature of being a scholarly commentary. In our study, first of all, the concept of scientific tafsir will be discussed, then Kuseyri's approach to the verses in question will be examined.

Scientific tafsir, which deals with the cosmological verses in the Qur'an, is defined as "tafsir that seeks to understand and explain the harmony between scientific data and the indications of the verses". In other words, scientific tafsir is an attempt to explain the cosmological verses in the Qur'an with the knowledge and scientific data of its time. Verses pointing to the existence, unity, names, attributes and power of Allah are in the group of cosmological verses. At the same time, they are also called "takvîni" or "scientific verse".

The Qur'an emphasizes cosmological verses in many verses and prompts people to think about them. *Behold! in the creation of the heavens and the earth; in the*

alternation of the night and the day; in the sailing of the ships through the ocean for the profit of mankind; in the rain which Allah Sends down from the skies, and the life which He gives therewith to an earth that is dead; in the beasts of all kinds that He scatters through the earth; in the change of the winds, and the clouds which they Trail like their slaves between the sky and the earth;- (Here) indeed are Signs for a people that are wise. (el-Bakara 2/164). The verse also indicates this.

Kuseyrî's Letâ'ifu'l-işârât, which we have examined in terms of scientific tafsir, is a Qur'anic commentary written in an ishari style. In the ishari interpretation, the ishari meaning comes to the fore as much as, or even more, the apparent meaning. So much so that in the interpretation of some verses, Kuseyrî directly turned to the ishari meaning without mentioning the apparent meaning. Kuseyrî also applied the method in question, which he applied throughout his tafsir, in the interpretation of cosmological verses.

Scientific tafsir is a school of tafsir that deals with cosmological verses in the Qur'an. Ishari tafsir, in which the verses of the Qur'an are interpreted with discovery and inspiration, is another school of tafsir. It is possible to evaluate Kuseyrî's Letâ'ifu'l-işârât as a scientific tafsir in terms of the interpretations he brought to cosmological verses as well as being an ishari tafsir. Because, while he was interpreting the cosmological verses, he often gave place to the apparent meaning, although sometimes he prioritized the ishari meaning. This has made Letâ'ifu'l-işârât a scientific interpretation. Because Kuseyrî interpreted the verses related to the universe by using the scientific data of his time/period. However, he did not practice an epistemology or practice while doing this, he explained his own thoughts within the framework of the available information. His purpose in interpreting cosmological verses is neither to contribute to science nor to reveal scientific findings. His sole aim here is to present cosmological verses as evidence for the existence and oneness of Allah. Later, he handled the verses in question as ishari and interpreted them in accordance with the state and maqams in Sufism.

Giriş

Ebü'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, bugün İran'ın Türkmenistan sınırı yakınındaki Kûçan kasabasının bulunduğu Üstüvâ bölgesinde Rebülevvel 376'da (Temmuz 986) dünyaya gelmiştir. Baba tarafından Kuşeyr kabilesine, anne tarafından Benî Süleym kabilesine mensuptur. Babasının kabilesine nispetle kendisine Kuşeyrî denilmiştir. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, bundan sonra akrabalarından Ebü'l-Kâsım el-Yemânî'nin himayesinde büyümüştür.¹

¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Riyad: Mektebetü'n-Nasr, 1966), 12/107; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Misrî ed-Dâvûdî; *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/346; Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Muhammed Mahmud Tanahî-Abdulfattâh Muhammed el-Hulv (b.y: Hicrun li't-Tabâ'e ve'n Neşr ve't-Tavzi', h. 1413), 5/155; Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddin Ali Necib (Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1992), 2/563; Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 13/396; Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tarihü'l-İslam ve tabakâtu meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 31/173; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân*

Devlet memuru olmak için genç yaşta Nîşâbur'a giden Kuşeyrî, burada asrının meşhur mutasavvıflarından Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (öl. 405/1014) sohbet meclisine katılmış ve onun müridi olmak için müsaade istemiştir. Ancak Dekkâk'ın ona önce İslamî ilimleri tahsil etmesini tembihlemesi üzerine o, İbn Fûrek (öl. 406/1015) ve Ebû İshak el-İsferâyînî'den (öl. 418/1027) kelâm ilmini, Ebû Bekir Muhammed et-Tûsî'den Şâfiî fikhını öğrenmiştir. Ayrıca hocası Dekkâk'ın derslerine de devam ederek tasavvufî alanda kendini yetiştirmiştir. O'nun ölümünden sonra Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'ye intisap etmiş ve onun derslerine katılarak tasavvufî bilgi ve tecrübesini arttırmıştır. Bunun yanında Abdurrahman b. İbrahim el-Müzekkî (öl. 397/1006), Ebû Nuaym el-İsferâyînî (öl. 400/1009), Hâkim en-Nîsâbüri (öl. 405/1014), Ebü'l-Hüseyin el-Haffâf, Ebû Bekir Abdûs el-Müzekkî, Ebü'l-Hasan el-Ahvâzî gibi muhaddislerden hadis dersleri tahsil etmiştir.² Eş'arilik öğretilerine bağlı olan Kuşeyrî, bu görüşlerinden dolayı Selçuklu devletinin vezirlerinden Kündürî'nin baskısı altında kâmiş ve bir müddet sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. O'nun idam edilmesi üzerine son yıllarını rahat ve huzur içinde geçirmiştir. Kuşeyrî, 16 Rebülâhir 465'te (30 Aralık 1072) Nîşâbur'da vefat etmiştir.³

Kuşeyrî; tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh, kelâm, gramer, lügat ve edebiyat gibi ilim dallarında geniş ilmi birikime sahip bir alimdir. Birçok ilimde derin bir bilgi birikimine sahip olmasına rağmen Kuşeyrî, daha çok mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmış ve İslamî ilimler sahasında birçok eser kaleme almıştır. O'nun belli başlı eserleri şunlardır: *er-Risâle*, *et-Tahbîr fi't-tezkîr*, *Tertübü's-sülûk fi tarihî'llâh*, *et-Tefsîrü'l-kebîr (et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsîr)*, *Letâ'ifü'l-işârât*, *Naḥvü'l-kulûb*, *Şikâyetü ehli's-sünne bi-hikâyeti mâ nâlehüm mine'l-mihne*, *el-Lüma' fi'l-i'tikâd*, *el-Fusûl fi'l-uşûl*, *Kitâbü'l-mi'râc'tır*.⁴

(Beyrut: Darü's-Sakafe, ts), 3/205-206; Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvîni er-Râfi'î, *et-Tedvîn fi ahbâri Kazvîn*, thk. Azîzullah el-Attarîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 3/210; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1992), 16/148; Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/473; Kasım Kufralı, "Kuşeyrî", *TDED* 1 (1946), 19-22. Ayrıca Kuşeyrî'nin hayatı için bk. Süleyman Akkuş, Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997); Yüksel Göztepe, Abdülkerim Kuşeyrî'de Haller ve Makamlar (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006);

² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/107; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, 16/148; Râfi'î, *et-Tedvîn fi ahbâri Kazvîn*, 3/211; Uludağ, "Kuşeyrî", 26/473; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/421-425.

³ Şehrezûri, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 2/563-565; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/107; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/156-159; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/347-351; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/205-206; Uludağ, "Kuşeyrî", 26/473-474. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/421-425.

⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/155-157; Şehrezûri, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 2/565; Uludağ, "Kuşeyrî", 26/473-474.

Kuşeyrî'nin en meşhur eserlerinden biri de *Letâ'ifu'l-işârât*'tır. *Letâ'ifu'l-işârât*, işârî tarzda yazılmış bir tefsirdir. İşârî tefsir ise, “Yalnız tasavvuf erbabına açılan bir takım gizli anlamlar ve işaretler yoluyla Kur'an'ı açıklamak” demektir.⁵ Tasavvuf ve kelâm ilminde söz sahibi olan Kuşeyrî, tefsirinde değindiği itikâdî meseleleri genel olarak müntesibi olduğu Eş'ari mezhebinin görüşleri doğrultusunda ele almaktadır.⁶ Bunun yanında o, ahkam ayetlerini yorumlamaktan da geri durmamıştır.⁷ O, tefsir ettiği ayetlerin önce zahirî anlamına değinmekte, ardından da işârî manaya yönelmektedir. Bazen zahirî anlamla yetinmekte, bazen de doğrudan işârî manayı öncelemektedir.⁸ Kuşeyrî'nin bu yöntemle ele alıp yorumladığı ayet gruplarından biri de kevnî/kozmolojik ayetlerdir. Bu itibarla Kuşeyrî, tefsirinde ilmî tefsir sahasına giren, yerin ve göğün yaratılışı, gece ve gündüzün birbiri ardına gelmesi, rüzgârın fonksiyonu, yağmurun oluşumu, dağların yaratılış amacı gibi konuları ele alıp incelemiştir. Kuşeyrî'nin kevnî/kozmolojik ayetlere yaklaşımı, söz konusu ayetlerin zahirî ve işârî yönden nasıl yorumlandığı ve *Letâ'ifu'l-işârât*'ın ilmî tefsir olma özelliğini ne derecede yansıttığı çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Çalışmamızda öncelikle ilmî tefsir kavramı ele alınacak, daha sonra Kuşeyrî'nin söz konusu ayetlere yaklaşımı incelenecektir.

1. İlmî Tefsir

Kur'an'daki kevnî ayetleri konu alan ilmî tefsir, “Bilimsel verilerle âyetlerin delâletleri arasındaki uyumu araştıran, anlamaya ve açıklamaya çalışan tefsir” diye tanımlanmaktadır.⁹ Başka bir deyişle ilmî tefsir, zamanının bilgi birikimi ve bilimsel verileriyle Kur'an'da yer alan kevnî âyetleri açıklama girişimidir.¹⁰ Allah'ın varlığına, birliğine, isimlerine, sıfatlarına ve kudretine işaret eden ayetler kevnî ayetler grubunda yer almaktadır. Aynı zamanda bunlara “tekvîni” veya “ilmî âyet” de denilmektedir.¹¹

⁵ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996), 2/66; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 2/261; Uludağ, “İşârî Tefsir”, 23/424; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: AÜF Yayınları, 1974), 19; Muhammed Ali Sâbunî, *et-Tibyan fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1981), 169.

⁶ Ramazan el-Bûtî, *es-Selefiyye: Merhaletün zemeniyye mübâreke lâ mezhebün İslâmî* (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1988), 118-119.

⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: el-Hey'eti'l-Mısriyyeti li'l-Kitâb, ts.), 1/165.

⁸ Bk. Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât*, 1/234,135,136, 144,155; 2/632, 580; 3/451, 697.

⁹ Celal Kırca, “Kur'an ve Modern Bilim (İlişkisi-Sahası-Sorunları)”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Erciyes University Journal of Faculty of Theology* 15 (2012), 23.

¹⁰ Celal Kırca, “Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti”, *İslâm Medeniyeti* 5/2 (1981), 23.

¹¹ Yusuf Şevki Yavuz ve Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/243.

Kur'an, birçok ayette kevnî ayetlere vurgu yapmakta ve insanı onlar üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. *“Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleyen bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”*¹² ayetinde de ifade edildiği gibi akıl sahiplerinin düşünüp ibret almaları için yerin ve göğün yaratılışı, gece ve gündüzün deveren etmesi, rüzgâr ve yağmurun sağlamış olduğu fayda onlara hatırlatılmış ve bunlar insanı hidayete ulaştıracak deliller olarak zikredilmiştir.

İlmî tefsirin ortaya çıkışını Abbasiler devrindeki ilim ve tercüme hareketlerine kadar götürmek mümkündür. Tercüme vasıtasıyla İslam dünyasına giren ve ilim dünyasında bir canlılığa ve yeniliğe yol açan felsefe, astronomi, fizik, kimya, tıp ve matematik gibi ilimler Kur'an'daki kevnî ayetlerin yorumlamasında, başka bir deyişle ilmî tefsir hareketinin başlamasında önemli bir katkıya sahiptir.¹³ Gazzâlî (öl. 505/1111), İbn Rüşd (öl. 595 /1199), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1209), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), Zerkeşî (öl. 794/1391), Süyûtî (öl. 911/1505), Kâtib Çelebi (öl. 1067/1657), Abdulkahir el-Bağdadi (öl. 429/1037), Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (öl. 1306/1888), Abdurrahman el-Kevâkibi (öl. 1320/1902) ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa (öl. 1839-1918) gibi âlimler ilmî tefsiri benimsemiş ve bu hususu eserlerinde ele almışlardır. Bununla beraber ilmî tefsir konusunda en ayrıntılı çalışma Tantâvî Cevherî tarafından el-Cevâhir fi tefsîri Qur'âni'l-Kerîm adıyla telif edilmiştir.¹⁴ Söz konusu eserde kevnî ayetler modern bilimin verileri esas alınarak tefsir edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Müslümanların daha çok İslamî ilimlerle meşgul olup pozitif ilimleri ihmal ettikleri ve bundan sonra yapılacak yeni çalışmalarla bunun telafi edilmesi gerekliliği eserin yazılış amacını ortaya koymaktadır.¹⁵

İlmî tefsiri benimseyip savunanlar olduğu gibi karşı çıkanlarda olmuştur. İlmî tefsiri savunanlara göre Kur'an'da geçen *“Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”*¹⁶, *“Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”*¹⁷, *“Bu kitabı sana her*

¹² el-Bakara 2/164.

¹³ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 234.

¹⁴ Talip Özdeş, “Kur'an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2010), 18; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 234-236.

¹⁵ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fi tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004), 1/5.

¹⁶ el-En'am 6/59.

¹⁷ el-En'am 6/38.

konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik"¹⁸ gibi ayetler her şeyin Kur'an'da olduğunu ispat etmektedir.¹⁹ Ayrıca Kur'an'da fıkha dair 150 civarı ayet var iken, ilim ve fen ile alakalı 750 civarı ayet vardır. Dolayısıyla fıkıhta ilgili ayetlerin sayısının daha az olmasına rağmen onunla alakalı birçok eser ortaya konulmuşken, kevnî ayetler üzerinde hemen hemen hiç durulmaması, o konuyla ilgili eserler telif edilmemesi Müslümanların maddi ve manevi gelişimlerinin önünde bir engel olarak görülmüştür.²⁰

Buna mukabil Şâtıbî (öl. 790/1388), Hüseyin ez-Zehbî (öl. 1399/1978), Kâmil Hüseyin, Muhammed Arkoun (öl. 2010), Emin el-Hûlî (öl. 1966), Mahmûd Şeltût (öl. 1963) gibi bilim adamları ilmî tefsire çekince koymuşlar ve onu bazı yönlerden eleştirmişlerdir.²¹ Bunlara göre ilmî tefsir ne Kur'an'ın icazıyla ne de Müslümanların itikadıyla bağdaşmaktadır. Kur'an; fen ve diğer bilimlerin esaslarını ortaya koymadığı gibi Kur'an lafızlarına ilk muhatapların bilmediği yeni anlamlar yüklemek de doğru değildir. Zira Kur'an'ın yegâne maksadı Allah'ın iradesini ortaya koymaktır. Bu nedenle sonradan ortaya çıkan ve değişebilen bilgiyle kesin olan ve değişmeyen bilgileri açıklamak mümkün değildir.²² Şunu ifade etmek gerekir ki Kur'an, elbette bir fen kitabı ya da bilimlerin esas ve gayelerini ortaya koyan bir kitap değildir. Dolayısıyla Kur'an, bilimsel teorilerin kaynağı olarak görülemez. Ancak Kur'an'ın manalarını sadece o dönemin anlayışından ibaret görmek de tefsirde yeniliğe ve zenginliğe karşı çıkmak demektir. Kur'an'da yer alan kevnî ayetlerin, zamanın bilimsel verileriyle tefsir edilmesi Kur'an'ın mahalli bir kitap olmayıp evrensel kitap bir olduğunun da kanıtıdır.²³

2. İlmî Tefsir Açısından Kuşeyrî'nin Letâ'ifü'l-İşârâtı

Bu bölümde Kuşeyrî'nin kevnî ayetlere yaklaşımı ele alınıp değerlendirilecektir.

¹⁸ en-Nahl 16/89.

¹⁹ Şehmus Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökkır v.dğr. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010), 402.

²⁰ Tantavî Cevherî, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'an*, 25/53.

²¹ Özdeş, "Kur'an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme", 19-20.

²² Özdeş, "Kur'an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme", 20; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 239. Geniş bilgi için bk. Hind Şelebî, *et-Tefsîru'l-ilmî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tunus, y.y., 1985), 20-44.

²³ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 239-240.

2.1. Sema (Gök)

Sema (gök) kelimesi, “sümüvv” kökünden türemiş olup sözlükte “yükseklik” anlamına gelmektedir.²⁴ Sema (gök), “her tür nesnenin üst ya da en üst kısmı”nı ifade etmektedir.²⁵ Bunun yanında “gök, bulut, yüksekte olan her şey, evin tavanı, yağmur, atın sırtı” gibi mânalara da gelmektedir. Kur'an'da 310 defa geçen sema kelimesinin²⁶, İslâm düşüncesinde biri fizikî, diğeri fizik ötesi olmak üzere iki anlamından söz edilmektedir.²⁷

Göğün direksiz bir şekilde yükseltildiğini ve kudretiyle Allah'ın onu tuttuğunu belirten Kuşeyrî,²⁸ gökyüzünün aydınlatıcı özelliğine dikkat çekmektedir.²⁹ Bunun yanında o, “*O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız.*”³⁰ ayetinin tefsirinde gökyüzünün yükseltilmiş çatı olma özelliğine vurgu yapmaktadır. Gökyüzünde çelişkili bir yaratılış olmadığı gibi ilahi kudretin kemalini göstermeyen bir şey de bulunmamaktadır. Yine o, söz konusu ayeti işârî anlamda yorumlamaktadır. Ona göre gökyüzü yükseltilmiş bir çatı iken veliler onun altında idi. Buna ilaveten o, göğün dürülmesinin sebebiyle ilgili işârî görüşleri de nakletmektedir. Buna göre göğün dürülmesinin nedeni, sevenlere mesafeleri aşmalarını kolaylaştırmaktır. Yine bunun nedeni amel defterleri göğe yükseltilen günahkâr Müslümanların günahlarına şahitlik edilmesin dindedir.³¹ Görüldüğü gibi Kuşeyrî, gökle ilgili ayetleri önce zahiri anlamda tefsir etmekte, daha sonra ise onların işârî anlamına değinmektedir.

Kuşeyrî, “*Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler.*”³² ayetinde yer alan “*İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler.*” ifadesinin bir darb-ı mesel olduğunu belirtmekte ve yarattığı şeylerin hiçbirinin ona güç gelmeyeceğini

²⁴ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mecmuatün mine'l-muhakkikîn (b.y: Daru'l-hidâye, ts.), “Smv”, 38/301; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm Ferâhîdî, *Kitabü'l ayn*, thk. Mehdi Mahzumî - İbrahim es-Semaraî, 8cilt (b.y.: y.y., ts.), “Smv”, 7/318; Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk. Muhammed İved, 15 cilt (Beyrut, Daru İhyâi'l-türâsi'l-arabiyyi, 2001), “Smv”, 13/78-79.

²⁵ İsfehânî, “Semâ”, 427.

²⁶ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *El-Mu'cem 'ul Müfrehes li'l-Elfazi'l Kur'an 'il-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 362-366.

²⁷ İsfehânî, “Müfredât”, 427; Erdoğan Baş, “Sema”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/453.

²⁸ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/216, 497; 3/129.

²⁹ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/501.

³⁰ el-Enbiyâ 21/104.

³¹ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/526.

³² el-Fussilet 41/11.

vurgulamaktadır. Bunun yanında o, Allah'ın göğe ve yere akıl verdiğini, onları konuşturduğunu ve onların da böyle söylediği görüşünü nakletmektedir.³³ Dolayısıyla Kuşeyrî, ayetteki darb-ı mesel şeklindeki bir anlatımın veya yer ve göğün akıl verilip konuşturulmasının neticede Allah'ın kudretine delil teşkil ettiğini beyan etmektedir.

2.2. Gök Cisimleri

Uzay boşluğunu kaplayan cisimlere gök cisimleri denir. Yıldızlar, bulutsu ve dev galaksiler, küçük meteorlar, kuyruklu yıldızlar ve takım yıldızları her biri birer gök cisimidir. Uzayda teleskop yardımıyla ya da teleskop olmadan görebileceğimiz milyarlarca gök cisimi bulunmaktadır.³⁴

Güneş, ay ve yıldızların kendi burçlarında döndüğünü ifade eden Kuşeyrî,³⁵ yıldızların yön bulmadaki rolüne vurgu yapmaktadır. Yine ona göre Allah, yıldızlar ve gezegenler ile gökyüzünü süslemiştir.³⁶ Bunun yanında o; güneş, ay ve yıldızları işârî anlamda kalbe nispet etmektedir. Ona göre kalplerin semasında akıl yıldızları, bilgi ayları ve tevhit ve marifet güneşleri vardır. Yıldızların göğü süslediği gibi mü'minlerin kalpleri de iman ve tasdik ile süslenmiştir. Yıldızlar şeytanları taşıdığı gibi marifetler³⁷ şeytanlar için taşlar olarak var edilmiştir.³⁸ Görüldüğü gibi Kuşeyrî, gök cisimlerini işârî anlamda yorumlamaktadır.

Kuşeyrî, "*O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.*"³⁹ ayetinin tefsirinde ışığında artma ve eksilme olmadan güneşin her daim kendi burcunda kaldığını beyan etmektedir. Ayın ise bazen söndüğünü, bazen de aydınlattığını ifade etmektedir. Buna istinaden tevhit ehlini güneş ve aya benzeten Kuşeyrî, insanın manevi hayatındaki iniş ve çıkışlarını gök cisimlerinin hareketleriyle açıklamaktadır. Bu durumu ise işârî olarak şöyle yorumlamaktadır:

³³ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/322.

³⁴ Gezegenler, "Gök Cisimleri" (Erişim 27 Eylül 2021).

³⁵ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/497.

³⁶ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/611.

³⁷ Ma'rifet, "Arapça'da bilgi anlamına bir sözdür. Tasavvufta, dört kapı da denilen dört mertebe vardır: 1. Şeriat, 2. Tarikat, 3. Hakikat, 4. Ma'rifet. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve ma'rifet olmaz, her şeyin başı şeriatı yani İslâm dinini iyi yaşamaktan geçer, İslâm'ı yaşama ve anlamada, takva boyutunda olmak üzere derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir. Bu durumda, herkesin normal gündelik kurallara uyarak yaşadığı İslâm'a şeriat; dinde biraz takva cihetine ağırlık verenlerin yaşadığı ve ulaştığı inceliğe tarikat; takva ve verâda titizlikle varılan sonuca hakikat ve nihâyet bu yaşamının, mânâ açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca ma'rifet denir ki meydana gelişi, yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır." Bk. Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Ağaç Yayınları, 2009), "Ma'rifet", 172.

³⁸ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/501; 3/611.

³⁹ el-Enbiyâ 21/33.

“Tevhit sahibi de temkin⁴⁰ özelliğiyle burhanı düşünme sınırından beyanın rahatlığına yükselir. Sonra o müşahede⁴¹ gibi olan bilgiyle tahakkuk eder. Bilgi sahibi de bazen düşüncesini ve öğüt alışını yenilemeye döndürülür. Bazen ise gaflet halinde başkası onu perdeler. Böyle bir durumda o telvîn⁴² sahibidir; yani değişme halindedir.”⁴³

Allah'ın yakın semayı lambalarla donattığını ve orada burçlar yarattığını belirten Kuşeyrî, “*Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan (Allah) mübarektir, cömerttir.*”⁴⁴ ayetinin tefsirinde Allah'ın, kudretiyle felekleri tuttuğunu ve onları döndürdüğünü ifade etmektedir. Daha sonra o, söz konusu ayeti işârî anlamda yorumlamaktadır. Ona göre Allah nasıl ki gökte burçları sabit kıldıysa velilerin ve seçkinlerin kalplerinin semasına da burçları yerleştirmiştir. Göğün burçları güneş, ay ve yıldızların evleri iken kalplerin burçları ise onların nurunun, ışığının, güneşinin ve yıldızlarının doğum yeridir. Kalplerin yıldızları akıl, basiret, idrak ve bilgi iken kalplerin ayı ise marifettir. Gökteki ay bazen azalıp bazen artmasına (dolonay) rağmen marifet ayı her zaman aydınlıktır. Onun eksilmesi veya kaybolması mümkün değildir. Kalplerin güneşi ise tevhit. Göğün güneşi batar ama kalplerin güneşi hiçbir zaman batmaz. Hatta onun ışık vermesi ve parlaklığı geceleyin daha fazladır.⁴⁵ Görüldüğü gibi Kuşeyrî, gök cisimlerinin ışık ve parlaklığının zaman zaman zayıflayacağını ya da söneceğini ifade ederken, velilerin ve seçkin kulların kalbindeki tevhit nurunun hiçbir zaman azalıp sönmeyeceğini beyan etmektedir.

2.3. Gece-Gündüz

Astronomik olarak, güneş kursunun merkezinin, ufuk çizgisinin 18 yay derecesi altına indiği andan itibaren gecenin başladığı varsayılır. Takvim gibi gündelik hayattaki uygulamalarda ise güneş kursunun merkezinin ufuk çizgisinin 6 yay derecesi altına inmesi gecenin başlaması için yeterli sayılmaktadır. Gündüzün başlaması ise, güneş kursunun merkezinin ufuk altındaki açısal değerinin 18 yay derecesinden küçük (astronomik gündüz için) veya 6 yay derecesinden küçük (yasal gündüz için) olması ile tanımlanmaktadır. Yerkürenin dönme ekseninin, güneş

⁴⁰ Temkin, “Sâlikin ulaştığı makamdaki sürekliliğini ifade eden tasavvuf terimidir.” Bk. Semih Ceyhan, “Telvîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/409.

⁴¹ Müşâhede, “Allah'ın zuhur ve tecellilerini görme anlamında tasavvuf terimidir.” Süleyman Uludağ, “Müşâhede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/152. Ayrıca bk. Cebecioglu, “Keşf”, 155.

⁴² Telvîn, “Kulun hallerinde değişiklik göstermesidir.” Bk. Ceyhan, “Telvîn”, 409.

⁴³ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/501.

⁴⁴ el-Furkân 25/61.

⁴⁵ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/647.

çevresindeki yörünge düzlemine dik olmayıp, 23°27'lık bir eğime sahip olması, dünyanın çeşitli yerlerinde gece ve gündüzün sürelerinin yıl boyunca değişime uğramasının nedenini oluşturmaktadır. Buna göre ekvator da gece ve gündüz yıl boyunca birbirine eşit iken, diğer bölgelerde bu eşitlik sadece 21 Mart ve 23 Eylül tarihlerinde gerçekleşmektedir.⁴⁶

Allah'ın geceyi gündüze, gündüzü de geceye kattığını ifade eden Kuşeyrî,⁴⁷ bunun yanında yeryüzünün bazı bölgelerinde gece olmadan gündüz, bazı bölgelerinde ise gündüz olmadan gece bulunduğunu beyan etmektedir.⁴⁸ Daha sonra o, “*İşte böyle; Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. Allah her şeyi iştirir ve görür.*”⁴⁹ ayetinin tefsirinde bu durumu işârî olarak şöyle yorumlamaktadır:

“Dıştaki âlemde gece ve gündüz olduğu gibi sırların⁵⁰ da gecesini ve gündüzü vardır. Tecellî⁵¹ esnasında gündüz olurken örtünme esnasında gece olur. Sırrın gecesinin ve gündüzünün de artış ve eksilişi vardır. ‘Kabz’⁵² ölçüsünce gece olduğu gibi ‘bast’⁵³ ölçüsünce de gündüz olur. Bunlardan birisi öteki üzerinde artar ve eksilir. Bu arifler içindir. Muhakkiklere gelirse, onlar için olan ise -öteki grubun kabzının ve bastının yerine- ‘üns’⁵⁴ ve ‘heybet’⁵⁵ tir.⁵⁵ Bu ise onların ‘sahv’⁵⁶ ve

⁴⁶ Bilim ve Gelecek, “Gece ve Gündüz Nasıl Oluşur?” (Erişim 28.09.2021).

⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/501.

⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 1/540.

⁴⁹ el-Hac 22/61.

⁵⁰ Sır, “Gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh” gibi anlamlara gelir. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp mârifetin, sır da müşâhedenin mahallidir. Ruhânî bir nur olup, nefs’in haletidir. Sır olmaksızın nefis, iş yapmaktan aciz kalır. Nefs’in beraberinde, sırrın himmeti olmazsa bir fayda elde edilmez. Sırta ‘kalbin bir buududur’ diyenler olduğu gibi, ruh’tur veya ruhtan daha yüce ve daha latif bir ruh buududur, diyenler de vardır.” Bk. Cebecioğlu, “Sır”, 239.

⁵¹ Tecellî, “Hakk’ın varlığının çeşitli mertebelerde zuhur etmesi, sâlikin keşf yoluyla bu zuhuru idrak etmesi anlamında tasavvuf terimidir.” Bk. Semih Ceyhan, “Tecellî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/241.

⁵² Kabz, “Arapça, tutmayı ifâde eden bir kelimedir. Daralma, kapanma gibi manaları da vardır. Bu terim, bast ile birlikte kullanılır. Bu durumda kabz ve bast, sâlikte bulunan iki zıt hali anlatır. Biri emin olunan şeyden korkmak, diğeri de korkulan şeyden feraha çıkmak ve ondan emin olmak anlamlarını ihtiva eder.” Bk. Cebecioğlu, “Kabz”, 141.

⁵³ Bast, “Arapça, tutukluk (kabz) halinin zıddı olan zihni açıklık, kalbî rica, niyaz, yalvarma hali. Bast, hal olarak, kabul, lütuf, rahmet ve ünse işarettir. Recâ’nın zıddı havf olduğu gibi bunun zıddı da kabz’dır. Sûfî bast halinde her şeyi kuşatır ve her şeyde tesir ederken, hiçbir şey ona tesir edemez.” Bk. Cebecioğlu, “Bast”, 32.

⁵⁴ Üns (ünsiyyet) kelimesi, “Tasavvuf literatüründe çoğunlukla Allah’ın cemel tecellîlerine mazhar olan sûfinin kalbinde bu ilâhî tecellîleri müşâhede etmesi ve Hak ile huzurda bulunma halini ifade etmek üzere kullanılır.” Bk. Semih Ceyhan, “Üns”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/348.

⁵⁵ Heybet, “Hakk’a yakın olmanın (üns) meydana getirdiği endişe hissi anlamında bir tasavvuf terimidir.” Ceyhan, “Üns”, 42/348.

⁵⁶ Sahv, “Uykudan uyanmak, bulutsuz gün anlamlarında Arapça bir kelime. Cürcânî sahv’ı, kulun, yitirdiği hislerini tekrar kazanması şeklinde tanımlar. Bunun zıddı, sekr (sarhoşluk) halidir. Sekri Hak ile olanın, sahvî (uyanıklığı) de Hak ile olur. Sekri karışık olanın, sahvî de karışık. Hal olarak sahv ve sekr, zevk ve şürbden sonra gelir.” Bk. Cebecioğlu, “Sahv”, 226.

'mahv'⁵⁷ hallerinde gerçekleşir; birisi artarken öteki eksilir. Onların arasında gündüzü uzayan ve kendisine gece gelmeyenler de vardır. Bu da sadece ünsiyet ehli için geçerlidir."⁵⁸

Kuşeyrî, "*Yaşatan da öldüren de O'dur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesi de O'nun eseridir. Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?*"⁵⁹ ayetinin tefsirinde gece ve gündüz farklılığının sadece aydınlanma ve kararmada ya da uzunluk ve kısalıkta olmadığını belirtmekte ve buna istinaden şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Aşıkların geceleri uzunluk ve kısalıkta, rahatlık ve sıkıntıda da birbirinden farklıdır. Gecelerin bir kısmı incilerden daha parlak iken gündüzlerin bir kısmı kurşundan daha karadır."⁶⁰ Yine o, Fâtır suresinin 13. ayetinin tefsirinde gece ve gündüzün uzayıp kısalmasını işârî tarzda ele almaktadır. Ona göre nefis kalbe galip gelebileceği gibi kalp de nefse galip gelebilir. Kabz basta galip gelebileceği gibi bast da kabza galip gelebilir. Aynı şekilde sahv (ayıklık) ve sekr (serhoşluk), fenâ⁶¹ ve bekâ⁶² da böyledir.⁶³ Görüldüğü gibi Kuşeyrî, yani gece-gündüz olayını ve onun değişimini tasavvuftaki hal ve makamlara yormakta, zahirî manadan hareketle işârî yorumlara gitmektedir.

Gece ve gündüzün fonksiyonuna değinen Kuşeyrî, "*Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur.*"⁶⁴ ayetinin tefsirinde Allah'ın geceyi dinlenme vakti kıldığını belirtmektedir. Buna mukabil o, söz konusu ayeti işârî anlamda ele almakta ve gaflet erbabının geceyi dinlenerek geçirdiklerini, aşıkların ise uykusuz olarak sabahladıklarını beyan etmektedir. Ona göre aşıkları uyku tutmamasının sebebi ya vuslat⁶⁵ rahatlığında olmalarıdır ki bu durumda ünsiyetleri kemal derecesindedir ya da ayrılık acısı içerisinde sıkıntılarının çokluğu nedeniyledir.⁶⁶

⁵⁷ Mahv, "Arapça, bir şeyin eserini, izini tamamen silmek, yok etmek anlamında bir kelime. Kulun aklından gaib olması bakımından, âdete ait vasıfların ortadan kalkmasıdır." Bk. Cebecioğlu, "Mahv", 171.

⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/557.

⁵⁹ el-Mü'minün 23/80.

⁶⁰ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/584.

⁶¹ Fenâfillah, "Arapça, Allah'da fani olmak demektir. Kulun zât ve sıfatının, Allah'ın zât ve sıfatında fani olmasıdır. Dünya ilgilerini tam anlamıyla ortadan kaldırarak, Allah'a yönelmek demektir. Bu yönelişte istiğrak hâli meydana gelir. Sûfi bu makama ulaşmak için her şeyi terk eder. Tıpkı bir ölünün dünyayı terk edişi gibi. İşte buna "ölmeden önce ölmek" denir. Ölen kişi nasıl Allah'a rücu ederse, bu makama gelen kişi de Allah'a vâsil olmuş, O'na rücu etmiştir." Bk. Cebecioğlu, "Fenâ fi'llah", 82.

⁶² Bekâ, "Kötü huy ve vasıflarından arınan sâlikin iyi huy ve vasıflar edinmesi, kendisinden fani olup Hak ile beraber olması anlamına gelen bir tasavvuf terimidir." Bk. Mustafa Kara, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/333.

⁶³ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/540; 3/198.

⁶⁴ el-Furkân 25/47.

⁶⁵ Vuslat, "Arapça, ulaşmak, varmak demektir. Bir şeyin bir şeye ulaşması, bir şeye irtibat kurmak, sonra onda yoğunlaşmak anlamında ele alınabilir." Bk. Cebecioğlu, "Vuslat", 290.

⁶⁶ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/639.

Kuşeyrî, bazı vakitlerin birbirinden üstün olmasının nedenine de değinmektedir. Bu meyanda o, “*Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O’dur.*”⁶⁷ ayetinin tefsirinde gece gündüzün ardında iken gündüzün de gecenin ardında olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle Kuşeyrî, ibadetlerin de birbiri ardınca geldiğini, gece ibadetinde yapılan hatanın gündüz, gündüz ibadetinde yapılan hatanın ise gece düzeltilebileceğini beyan etmektedir.⁶⁸ Bunun yanında o, Kasas sûresinin 73. ayetinin tefsirinde Hakk’a yakın olanların gecesinin de gündüzünün de kısa olduğunu, buna karşılık Hak’tan ayrı olanların gecelerinin de gündüzlerinin de uzun olduğunu beyan etmektedir.⁶⁹ Yine o, geceleri fetret,⁷⁰ talep, kabz ve ayrılık geceleri olarak nitelendirmekte ve bu durumu işârî olarak şöyle değerlendirmektedir:

“Fetret geceleri devam ederse Allah’tan başka tövbe gündüzünü getirecek kimdir? Talep geceleri devam ederse Allah’tan başka varlık sabahını getirecek kimdir? Kabz geceleri devam ederse Allah’tan başka bast sabahını getirecek kimdir? Ayrılık geceleri devam ederse Allah’tan başka vuslat sabahını getirecek kimdir?”⁷¹

Netice olarak Kuşeyrî, gece ve gündüz ile ilgili ayetleri önce zahirî anlamda ele almakta, daha sonra ise işârî tarzda yorumlamaktadır. Bunu yaparken de zahirî anlam ile işârî anlam arasında bir bağ kurmaktadır.

2.4. Yeryüzü

Yerkabuğu ile uğraşan bilim dalına jeoloji, yeryüzü ile uğraşan bilim dalına ise jeomorfoloji denir. Jeomorfoloji, “Yer şekillerini ve onları oluşturan süreçleri araştıran ve tanıtan bir bilim dalıdır.”⁷² Kur’an’da yer ve yeryüzü için kullanılan “arz” kelimesi ile üzerinde yaşanılan fizikî dünya kastedilmektedir.⁷³ Dolayısıyla Kur’an’da 468 yerde geçen⁷⁴ “arz” kelimesi, genellikle “semanın mukabili olan cisim” ya da “insanların üzerinde bulunduğu yer” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁵

Tefsirinde yere ve onun şekline atıfta bulunan Kuşeyrî, “*Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getiren, orada meyvelerin her*

⁶⁷ el-Furkân 25/62.

⁶⁸ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/648.

⁶⁹ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 3/79.

⁷⁰ Fetret, “Arapça, zaman açısından ara, aralık manasına gelen bir kelime. Kaşânî’nin buna getirdiği tanım, başlangıç halinde gerekli olan istek ateşinin sönmesi, şeklindedir. Manevî eğitimde sâlikte görülen gevşeklik halidir.” Bk. Cebecioglu, “Fetret”, 84.

⁷¹ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 3/78.

⁷² Acikoğretim İstanbul, *Jeomorfoloji’ye Giriş* (Erişim 28.09.2021).

⁷³ Mustafa Çağrı, “Yer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/476.

⁷⁴ Abdülbâkî, *El-Mu’cemu’l Müfehres li’l-Elfazi’l Kur’an’il-Kerîm*, 26-33.

⁷⁵ İbn Manzûr, “Arz”, 1/60; İsfahânî, “Arz”, 1/73; Çağrı, “Yer”, 43/476.

birinden çiftler çiftler yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O büriyüp örtüyor. Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır."⁷⁶ ayetinin tefsirinde Allah'ın yeryüzünü yayarak yuvarlak bir şekilde yarattığına değinmekte ve orada dağları yükselttiğini beyan etmektedir. Yine o, Allah'ın yeryüzünde pınarlar fışkırttığını, nehirler akıttığını, çeşit çeşit denizler, farklı türde hayvanlar, türlü türlü ağaç ve çiçekler yarattığını ifade etmektedir.⁷⁷ Yine yeryüzünde taşlık araziler, çöller ve kurak mekanlar olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁸

Yeryüzünün yerleşilen yer olduğuna değinen Kuşeyrî, buradan hareketle nefislerin de tıpkı yeryüzü gibi ibadetlerin yerleştiği mahaller olduğunu beyan etmektedir.⁷⁹ Aynı zamanda zahiri anlamda Allah'ın, yeryüzünü serili bir döşek olarak yarattığını beyan eden Kuşeyrî,⁸⁰ işârî anlamda onu velilerin üzerinde bulunduğu bir döşek olarak nitelendirmektedir.⁸¹ Bunun yanında o, velileri yerin yıldızları olarak tasvir etmektedir.⁸² Bu meyanda o, Allah'ın sevdiklerinin dünyadan ayrılmasıyla onların diyarının harap olacağını belirtmektedir. Yine o, kıyamet günü günahkâr Müslümanların günahları hakkında şahitlik edilmemesi için yerin başka bir yerle değiştirileceğini nakletmektedir.⁸³ Görüldüğü gibi Kuşeyrî, yer ile ilgili ayetleri zahiri anlamda tefsir ettikten sonra, işârî manaya yönelmekte ve daha çok yer ile veli kavramı arasında ilişki kurmaktadır.

2.5. Yağmur

Su ve su kaynakları aldığı güneş ısıyla beraber buharlaşır. Daha sonra su buharı gökyüzüne yükselerek yoğunlaşma aşamasına geçer. Bundan sonra ise su damlacıkları meydana gelir. Bu su damlacıklarının birleşmesiyle yağmurlar oluşur ve yeryüzüne düşmeye başlar. Böylece yağmur oluşmuş olur.⁸⁴

Kuşeyrî, "*Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür, sonra onları birleştirir, sonra onları üst üste binip yoğunlaşmış bulut kümesi haline getirir. Bu sırada bulut aralıklarından çakan şimşegi görürsün; gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır da bunu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de onu uzaklaştırır, bu arada şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek.*"⁸⁵ ayetinin tefsirinde yağmurun

⁷⁶ er-Ra'd 13/3.

⁷⁷ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/216.

⁷⁸ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/217.

⁷⁹ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/501.

⁸⁰ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/68.

⁸¹ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/526.

⁸² Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/289.

⁸³ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/526.

⁸⁴ Bilgi Klavuzu, "Yağmur ve Yağmurun Oluşumu" (Erişim 28.09.2021).

⁸⁵ en-Nûr 24/43.

oluşumuna değinmektedir. Allah'ın kudreti sayesinde denizdeki buharlar yükselir ki bunlar havaya yükselen bulutlardır. Sonra Allah o bulutları serin bir bölgeye sevk eder de o bölgede yağmur yağar. Aynı şekilde buharlaşmayla denizlerdeki tuzlu suyu tatlı suya çevirerek tekrardan onu yağmur olarak yağdırır.⁸⁶ Böylece Kuşeyrî, yağmurun nasıl oluştuğuna dair zamanındaki ilmî verileri aktararak söz konusu ayeti tefsir etme yoluna gitmektedir.

Kuşeyrî, tefsirinde yağmurun yağmasını zahiri anlamda ele aldığı gibi işâri anlamda da yorumlamaktadır. O, “*İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*”⁸⁷ ayetinin tefsirinde nefislerin hayatının beslenme bakımından gökten yağın yağmura bağlı olduğunu beyan etmektedir. Bunun yanında o, suyla ilgili bazı işâri yorumlara da yer vermektedir. Ona göre kalplerin hayatı rahmet suyuna, sırların hayatı tazim suyuna ve bir grubun hayatı da haya suyuna bağlıdır.⁸⁸ Yine göğün suyu ölümünün ardından toprağı diriltirken rahmet suyu, günahları terkten sonra günahkârın halini düzeltir. İnyet suyu kibirleri yok olduktan sonra suçluların hallerini ihya eder. Vuslat suyu ise gafletten sonra Allah'a yakın olanları diriltir.⁸⁹ Hayat suyu, ariflerin kalplerini gafletten temizler. Riayet suyu, aşıkların kalplerini kendilerine ulaşan tecellî nurlarıyla diriltir. Böylece hasret susuzluğu onlardan kaybolur ve Allah ile kalmak sükûneti meydana gelir.⁹⁰

Kuşeyrî, “*Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağı ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter.*”⁹¹ ayetinin tefsirinde yeryüzünün yağmurla diriltildiğine değindikten sonra Allah'ın, nefisleri hayırlar işlemeye muvaffak kılmakla dirilteceğini beyan etmektedir. Bunun yanında ruhların müşahede nurlarıyla, kalplerin ise Hakk'ın huzurunda durma bilinciyle diriltileceğini beyan etmektedir.⁹² Görüldüğü gibi Kuşeyrî, öncelikle yağmurun yağması ve onun faydasına zahiri anlamda değinmekte, daha sonra ise yağmur ve suyla ilgili ayetleri işâri olarak yorumlamaktadır.

2.6. Rüzgâr

Yüksek basınçtan alçak basınca doğru olan hava akımına rüzgâr denir.⁹³ Tefsirinde zahiri anlamda rüzgârla ilgili geniş açıklamalara yer vermeyen Kuşeyrî,

⁸⁶ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/617.

⁸⁷ el-Enbiyâ 21/30.

⁸⁸ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/500.

⁸⁹ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/557, 573.

⁹⁰ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/640.

⁹¹ er-Rûm 30/50.

⁹² Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/124.

⁹³ Meteoroloji Genel Müdürlüğü, “Meteorolojiye Giriş” (Erişim 28.09.2021).

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecî olarak gönderen O’dur.”⁹⁴ ayetini doğrudan işârî tarzda ele almaktadır. Ona göre kerem rüzgârlarını gönderen Allah’tır. Onlar ihtiyaç sahiplerinin kalplerine eser ve çare aramak üzere onları sıkar. Dostluk rüzgârlarını da Allah seçkin kullarının kalplerine esmek üzere gönderir. Bu rüzgârlar onları tüm iradelerinden arındırır. Böylece onlar Allah için ve Allah ile yetinir hale gelirler. Korku rüzgârları ise günahkârların kalplerine gönderilir ki onları ısrardan alıkoyup pişmanlığa ve tövbeye sevk etsin. İştîyak rüzgârlarını ise Allah, sevdiklerinin kalbine yönlendirir ki kalpleri Allah’tan başkasına meyletmesin. Böylece artık geride keşf⁹⁵ ve tecellî kalır.⁹⁶ Yine umut rüzgârları kulların kalplerine gönderilir ki onlardan korku bulutlarını ve umutsuzluk bulutlarını dağıtsın. Bast rüzgârları ise velilerin kalplerine gönderilir ki kabz (darlık) vahşetinden onları çıkarsın. Şefkat ve cömertlik rüzgârlarını cömertlik ve vuslatını müjdelemek üzere gönderir ki gayb cömertliğini onların sırlarına yağdırsın.⁹⁷ Ayrıca tevhit rüzgârları sırların üzerine estiğinde beşeriyet eserleri gizlenir; bundan sonra başkalarının orada izi kalmaz. Kurbiyet (Hakk’a yakınlık) esintileri ariflerin kalplerine estiğinde ünsiyet esintileri ile onlara güzel kokular getirir ve devamlı esintiler içinde onları sular.⁹⁸ Dolayısıyla Kuşeyrî, rüzgârı doğrudan işârî anlamda yorumlamakta ve bunu yaparken de meseleyi tasavvufteki hal ve makamlara göre izah etmektedir.

Kuşeyrî, “Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Nihayet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız.”⁹⁹ ayetinin tefsirinde söz konusu ayetin işaret ettiği durumu şöyle izah etmektedir:

“Terk edilmiş olanla göğse (sadır) eziyet eden şey meydana gelir, vecd¹⁰⁰ kaybolur, beden tükenmeye başlar. Hatta uzaklık bütün iyi halleri siler götürür. Sonra yakınlık gelir, daha önce yok olan neşenin ardından vuslat geri döner. Daha önce perişan olmuşken durum değişir ve farklılaşır.”¹⁰¹

⁹⁴ el-Furkân 25/48.

⁹⁵ Keşf, “Aklın ve duyların yetersiz kaldığı ilâhiyyât konularında doğrudan bilgi edinme yolu anlamında bir tasavvuf terimidir.” Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/315.

⁹⁶ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/640.

⁹⁷ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 3/122-123, 195.

⁹⁸ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/267.

⁹⁹ el-A’râf 7/57.

¹⁰⁰ Vecd, “Arapça, bulmak anlamındadır. Sâlikin zorlaması, istemesi olmadan kalbe gelen hâle vecd denir. Hakk’ın sırrına muttali olduğu zaman, ruhun ulaştığı huşûya denir. Bir başka tanıma göre vecd; zikrin tatlılığı hissedildiğinde, ruhun şevkin galebesine tahammülden âciz kalmasıdır.” Bk. Cebecioğlu, “Vecd”, 286.

¹⁰¹ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 1/542.

Rüzgârların aşılaiıcı özelliğinden bahseden Kuşeyrî, “*Biz, rüzgârları aşılaiıcı olarak gönderdik, gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Onu depolayan siz değildiniz.*”¹⁰² ayetinin tefsirinde rüzgârların yağmurun habercisi olduğuna değinmektedir.¹⁰³ Görüldüğü gibi Kuşeyrî, rüzgârların insana olan faydasından da bahsetmektedir.

2.7. Dağlar

Jeosenklinallerde biriken tortul tabakaların kıvrılma ve kırılma hareketleriyle yükselmesi olayına dağ oluşumu ya da orojenez denilmektedir. Bunun dışında dağların bir kısmı yerkabuğu bloklarının kırılarak yükselmesi sonucu meydana gelmiştir. Ayrıca volkanizmaya ve aşınmaya bağlı olarak oluşan dağlar da mevcuttur.¹⁰⁴

Allah’ın yeryüzüne koymuş olduğu ağırlıkları dağlar olarak yorumlayan Kuşeyrî,¹⁰⁵ “*Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık.*”¹⁰⁶ ayetinin tefsirinde zahiri manaya değinmeden bizzat işârî manaya yönelmekte ve şunları ifade etmektedir. “*Veliler yeryüzünün sarsılmaz dağlarıdır; onlar vesilesiyle rızıklanırlar, onlar vesilesiyle bela kendilerinden uzaklaşır, onlar vesilesiyle kendilerine ihsanlar gelir. Sarp dağlar olmasaydı yeryüzünün direkleri olmayacağı gibi aynı şekilde yeryüzünün direkleri sayılan şeyhler olmasaydı insanlara da sıkıntılar inerdi.*”¹⁰⁷ Kuşeyrî, söz konusu ayette geçen “*kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık.*” ifadesinin zahiri anlamını belirttikten sonra bu yolu işârî olarak mürşitlerin müritlerine rehberlik etmesi olarak açıklamıştır.¹⁰⁸

Kuşeyrî, “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapaşlam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.*”¹⁰⁹ ayetinin tefsirinde dağları temkîn¹¹⁰ ehline benzetmektedir. Zira onların büyük bir kısmı dünya hayatında nefisleriyle sakin

¹⁰² el-Hicr 15/22.

¹⁰³ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/267.

¹⁰⁴ Pandül, “Oluşum Türlerine Göre Dağlar” (Erişim 28.09.2021).

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 3/129.

¹⁰⁶ el-Enbiyâ 21/31.

¹⁰⁷ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/289, 500; 3/321.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/500.

¹⁰⁹ en-Neml 27/88.

¹¹⁰ Temkîn, “İstikamette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir.” Bk. Cebecioğlu, “Telvîn-Temkîn”, 269.

iken sırlarıyla melekûtta seyahat ederler.¹¹¹ Dolayısıyla Kuşeyrî, dağlarla ilgili ayetleri önce zahiri anlamda yorumlamakta, daha sonra işârî anlama yönelmektedir.

3. Kevnî Ayetlerin Allah'ın Varlığına ve Birliğine Delil Olması

Kuşeyrî, tefsirinde kevnî/kozmolojik ayetleri yorumlarken aynı zamanda bu ayetlerin Allah'ın varlığına ve birliğine de işaret ettiğini beyan etmektedir. Bu meyanda o, âlemin işlerinin bir düzen içinde cereyan ettiğini belirtmekte ve *“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.”*¹¹² ayetinin tefsirinde Allah'ın “çoğul” olmakla nitelenen şeylerin nizam üzere kalamayacaklarını bildirdiğini beyan etmektedir. Zira onların iradelerinde çekişme ve ihtilaf meydana gelir. Dolayısıyla var olan düzen ve tertip ancak hikmet sahibi Allah'ın takdiriyle gerçekleşmiştir. Bu durum Allah'ın takdirinin alameti olduğu gibi O'nun birliğinin de bir delilidir.¹¹³

Allah'ın, insana tanınmasının bir yolunun da kevnî ayetler olduğunu belirten Kuşeyrî, kevnî ayetler üzerinde düşünmenin insanı kesin inanç sahibi yapacağını belirtmekte ve bu hususu şöyle izah etmektedir:

“Allah alimlerin kalplerinde benzersiz hikmetindeki yaratışının delilleriyle, kudretinin kemalini, bilgisinin ve hikmetinin şümülünü, irade ve meşiyetinin her şeye nüfuzunu gösteren kanıtlarıyla tanıtır. Kim hakkıyla düşünürse kesin inancın serinliğine ulaşır. Kim yüz çevirirse inkâr vadisinde bilgisizlik karanlıklarında kalır.”¹¹⁴

Yine o, *“Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız ona aittir. Âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.”*¹¹⁵ ayetinin tefsirinde kevnî ayetleri Allah'ın kudretini gösteren açık mucizeler olarak ele almaktadır.¹¹⁶ Aynı şekilde bu ayetler Allah'ın sıfat ve zatına delil teşkil etmektedir.¹¹⁷

¹¹¹ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/51.

¹¹² el-Enbiyâ 21/22.

¹¹³ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/497.

¹¹⁴ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/617.

¹¹⁵ el-A'râf 7/54.

¹¹⁶ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/540.

¹¹⁷ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/216.

Sonuç

İlmî tefsir açısından ele alıp incelediğimiz Kuşeyrî'nin *Letâ'ifu'l-işârât* adlı eseri işârî tarzda kaleme alınmış bir Kur'an tefsiridir. İşârî tefsirde zahirî mana kadar, hatta ondan daha çok işârî mana ön plana çıkmaktadır. Öyle ki Kuşeyrî de bazı ayetlerin tefsirinde zahiri anlama değinmeden doğrudan işârî manaya yönelmiştir. Kuşeyrî, tefsirinin genelinde uyguladığı söz konusu yöntemi kevnî/kozmolojik ayetlerin tefsirinde de icra etmiştir.

İlmî tefsir, Kur'an'daki kevnî/kozmolojik ayetleri konu alan bir tefsir ekolüdür. Kur'an âyetlerinin keşf ve ilhamla yorumlandığı işârî tefsir ise başka bir tefsir ekolüdür. Kuşeyrî'nin *Letâ'ifu'l-işârât*'ı başlı başına bir ilmî tefsir olmasa da kevnî ayetlere getirilen yorumlar açısından ondan örnekler sunduğunu söylemek mümkündür. Zira Kuşeyrî, evrenle/kâinatla alakalı ayetleri zamanına/dönemine kadar ulaşan mevcut bilgiler çerçevesinde ele alıp incelemiştir. Ancak bu durum onun asıl vasfı olan işârî yönünde herhangi bir noksanlığa sebebiyet vermemiştir. Kuşeyrî'nin, kevnî/kozmolojik ayetleri tefsir etmedeki amacı ne bilime katkı sunmak ne de bilimsel bulgular ortaya koymaktır. Onun buradaki yegâne hedefi kevnî/kozmolojik ayetleri Allah'ın varlığına ve birliğine delil olarak sunmaktır. Daha sonra o, söz konusu ayetleri işârî olarak ele almış ve bunları tasavvufdaki hal ve makamlara uygun bir şekilde yorumlamıştır.

Kaynakça

- Abdübâkî, Muhammed Fuad. *El-Mu'cem'ul Müfehres li'l-Elfazi'l Kur'an'il-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Akkuş, Süleyman. *Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: AUİF Yayınları, 1974.
- Baş, Erdoğan. "Sema". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36/453-455. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Bûtî, Ramazan. *es-Selefiyye: Merhaletün zemeniyye mübâreke lâ mezhebün İslâmî*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1988.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Ağaç Yayınları, 2009.
- Cevherî, Tantavî. *el-Cevâhir fi tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2004.

Ceyhan, Semih. "Telvîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/409-410. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Ceyhan, Semih. "Tecellî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/241-243. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Ceyhan, Semih. "Telvîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/409-410. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Ceyhan, Semih. "Üns". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/348-349. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Çağrıçı, Mustafa. "Yer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/476-478. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Demir, Şehmus. "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökkr vd.. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. thk. Muhammed Ived. 15 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabiyyi, 2001.

Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitabü'l ayn*. thk. Mehdi Mahzumî - İbrahim es-Semaraî. 8 cilt. b.y.: y.y., ts.

Göztepe, Yüksel. *Abdülkerim Kuşeyrî'de Haller ve Makamlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Beyrut: Darü's-Sakafe, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Riyad: Mektebetü'n-Nasr, 1966.

İbnü'l-Cevzi, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Muntazam. *Tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l Kütübi'l- İlmiyye, 1992.

Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/333-335. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Kırca, Celal. "Kur'an ve Modern Bilim (İlişkisi-Sahası-Sorunları)". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Erciyes University Journal of Faculty of Theology* 15 (2012), 7-34.

Kırca, Celâl. "Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti". *İslâm Medeniyeti* 5/2 (1981), 17-26.

- Kufralı, Kasım. “Kuşeyrî”. *TDED* 1 (1946), 19-22.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâ'ifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: el-Hey'eti'l- Mısıryyeti li'l-Kitâb, ts.
- Özdeş, Talip. “Kur'an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 7-27.
- Râfi'î, Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvîni. *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*. thk. Azîzullah el-Attarîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Sâbunî, Muhammed Ali. *et-Tibyan fî ulumi'l-Kur'an*. Beyrut: y.y., 1981.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Muhammed Mahmud Tanahî-Abdulfattâh Muhammed el-Hulv. b.y: Hicrun li't-Tabâ'e ve'n Neşr ve't-Tavzi', h. 1413.
- Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ. *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddin Ali Necib. Beyrut: Dârü'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1992.
- Şelebî, Hind. *et-Tefsîru'l- 'ilmî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Tunus, y.y., 1985.
- Uludağ, Süleyman. “Keşf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/315-317. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. “Müşâhede”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/152-153. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Kuşeyrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki ve Çetin, Abdurrahman. “Âyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/242-244. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mecmuatün mine'l-muhakkikîn. b.y: Daru'l-hidâye, ts.
- Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tarihü'l-İslam ve tabakâtu meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirün*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996.

İnternet Kaynakları

Acıkoğretim.istanbul.edu.tr. Jeomorfoloji'ye Giriş. Erişim 28.09.2021.

<https://cdn->

[acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Guz/jeomorfoloji/1/index.html](https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Guz/jeomorfoloji/1/index.html)

Bilim ve Gelecek. “Gece ve Gündüz Nasıl Oluşur?”. Erişim 28.09.2021.

<https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2011/06/01/gece-ve-gunduz-nedir-nasil->

[olusur](https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2011/06/01/gece-ve-gunduz-nedir-nasil-)

Bilgi Klavuzu. “Yağmur ve Yağmurun Oluşumu”. Erişim 28.09.2021.

<https://www.bilgiklavuzu.com/yagmur-yagmurun-olusumu>

Gezenler. “Gök Cisimleri”. Erişim 27.09.2021.

<https://gezenler.gen.tr/gok-cisimleri.html>

Meteoroloji Genel Müdürlüğü. “Meteorolojiye Giriş”. Erişim 28.09.2021.

<https://www.mgm.gov.tr/genel/meteorolojiyegir.aspx?s=10>

Pandül. “Oluşum Türlerine Göre Dağlar”. Erişim 28.09.2021. <https://dag-olusumu.nedir.org/>